

BARTHA ÁKOS

SAJTÓPOLÉMIÁBÓL VITAIRAT

BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE ÉS SZEKFŰ GYULA
KAPCSOLATTÖRTÉNETE*

Bár Bajcsy-Zsilinszky Endrét (1886–1944) általában a szellemtörténet és mindenekelőtt Szekfű Gyula (1883–1955) ádáz ellenfelének szokás tartani, ez a megállapítás pontosításra szorul. Az apai ágon szlovák származású családba született későbbi fajvédő politikus valóban előszeretettel élcelődött a szellemtörténet kifejezéssel, kritikája azonban – mint látni fogjuk – általánosabb volt, ráadásul bizonyos korszakokban és kérdésekben a lényegét illetően egyetértett a nagyhatású történésszel. Kormánytámogató fajvédő publicistaként például elismerően nyilatkozott a *Három nemzedékről* és szerzőjéről, aki „bálványromboló. A nyers és kendőzetlen igazság keresője” – fogalmazott. Ebből az 1921-es cikkből úgy tűnik, Zsilinszky követte is Szekfű pályáját. A *száműzött Rákóczi* (1913) című botránykönyvét túlzásként értékelte ugyan, ám elismeréssel adózott a *Staat Ungarn* (1918) előtt, amit „gyönyörű német könyvként” méltatott.¹ Szekfű előtt sem volt ismeretlen feltörekvő kortársa, amint azt a historikus levelezéséből tudhatjuk. Mégsem a fenti laudációt tette szóvá szemérmesen Horváth János irodalomtörténésznek címzett levelében, hanem Zsilinszky előző heti írását, vagyis a már halott Tisza Istvánt súlyos vádakkal illető „Kacziány [Géza] elintézését”, ami „igen jólesett” neki.²

* A tanulmány az MTA BTK Médiatörténeti Kutatócsoport szervezésében 2017. december 12-én megrendezett *Médiatörténeti mozaikok* című műhelykonferenciáján elhangzott előadás írott és bővített változata. A kutatást a PD 124292 azonosítószámú NKFIH pályázat és a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézet támogatása tette lehetővé.

¹ ZSILINSZKY Endre: Szekfű Gyula könyve, *Szózat*, 1921. február 13., 1. p. Itt érdemes megjegyezni, hogy mind Zsilinszky, mind Szekfű már az első világháború előtt túlvolt egy országos botrányon. Szekfű esetében *A száműzött Rákóczi* miatt ellene indított hajszát kell kiemelni, míg a krakéler természetű fiatal huszártiszt nevéhez az 1911-es Áchim-ügy kapcsolódik. Mint ismeretes 1911. május 14-én – egy helyi konfliktus következtében – a két Zsilinszky fivér saját békéscsabai otthonában halálosan megsebesítette a közismert parasztpolitikust, Áchim L. Andrást. A testvéreket első- (1911) és másodfokon (1912) is felmentették.

² Idézi DÉNES Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula, a történetíró és ideológus*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2015, 240–241. p. Zsilinszky szerint a Tiszát zsidóbérencező Kacziány Géza annak a „szélsőséges negyvennyolcas szószátyárságnak jellegzetes képviselője”, akik a „zsidó-liberalizmus irányzatával” együtt romba

Zsilinszky még ellenzéki fajvédő korszakában is elismerően nyilatkozott Szekfűről, sőt a *Három nemzedék* egykori kolozsvári diáktársának, későbbi jó barátjának, vagyis Pethő Sándornak hasonló tematikájú kötete (*Világostól Trianonig*) fölé helyezte.³ Ez a pozitív attitűd az 1920-as évek második felében változott meg, a parlamentből kibukott politikus németellenes fordulatával. *Előörs* cím hetilapjában (1928–1932) honi viszonylatban már Klebelsberg Kuno kultuszminiszter volt támadásainak fő célpontja. Különösen haszontalannak tartotta a szerinte német szellemű és a „magyar néplélektől” idegen Collegium Hungaricumokat, illetve a „tihanyi állami csiborpatkoldaként” emlegetett limnológiai intézetet.⁴ A Klebelsberg által képviselt „kultúrfőlény” és „neonacionalizmus” a „neojászizmus” stigmáját kapta Bajcsy-Zsilinszkytól, aki úgy vélte, hogy csupán a háborús nemzedéktől lehet komoly reformokat várni.⁵ Szekfűt ekkor már megalkuvó helyezkedőnek tartotta,⁶ aki éppen Bethlen Istvánt szolgálja ki.⁷ Az 1930-as évek közepén aztán egyetértően írt a *Három nemzedék* társadalombírálatban bővelkedő utóiratáról,⁸ noha pesszimistának ítélte hangételével nem értett egyet⁹ (s választott kontex-

---

döntötték az országot. ZSILINSZKY Endre: Órizzük a geszti sírboltot, *Szózat*, 1921. február 4., 1. p.

³ „Szekfű, a vérbeli történetíró, felsőrendű publicisztikát nyújtott könyvében, ez sikerülhetett és sikerült is neki: Pethő, a vérbeli publicista történelmet akart írni s ez a dolog természeténél fogva csak félig sikerülhetett.” Vitéz BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Világostól Trianonig, *Szózat*, 1925. november 1., 3. p.

⁴ Vitéz BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Vergődő honvédelem, *Előörs*, 1928. július 1., 1–2. p.

⁵ Vitéz BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: A háborús nemzedék IV., *Előörs*, 1928. augusztus 12., 1–4. p.

⁶ Vitéz BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: A háborús nemzedék II., *Előörs*, 1928. július 29., 1–3. p. A célirányos támadást azonban Csuday Jenőre bízta lapjában. Vö. MONOSTORI Imre: *Szekfű Gyula a változó időkben: életmű – fogadtatás – utókor, 1913–2016*, Pannónia Kiadó, Budapest, 2017, 192. p.

⁷ Vitéz BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: A háborús nemzedék III., *Előörs*, 1928. augusztus 5., 2. p. Korabeli konfliktusuk ideológiai oldalához L.: ERŐS Vilmos: „A második számúzott Rákóczi vita”. Szekfű Gyula Bethlen Gábor című művének fogadtatása az 1920-as és 1930-as évek fordulóján, *Valóság*, 2015/11., 22–23. p.

⁸ Vitéz BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: A magyar történelmi szellem újjáéledése, *Szabadság*, 1934. július 22., 3. p.; BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Szekfű Gyula és a magyar középosztály, *Szabadság*, 1937. január 1., 1–2. p.; BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Megmenteni a középosztályt!, *Magyarország*, 1937. január 10., 7. p.

⁹ „Nem mondható szerencsés dolognak, hogy egymás után a legkitűnőbb magyar szellemek, hol Szekfű Gyula, hol Németh László, hol Makkai Sándor prédikálnak valósággal halált a magyarság fejére.” BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Egy délután élményei, *Magyarország*, 1937. február 27., 5. p.; Vö. BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Új nagy nemzeti veszedelem, *Magyarország*, 1937. július 6., 5. p.; UÓ.: Mit kell tenni az új nemzeti veszedelem ellen. Még egy hozzászólás a Szekfű Gyula cikke körül támadt vitához, *Magyarország*, 1937. július 14., 5. p.

tusa is zavarba ejtő helyenként¹⁰). 1937 derekán ugyanő „politikából” üdvözölte Szekfű nagy visszhangot kiváltó *Magyar Szemle*-beli cikkét (*Schittenhelm Ede*), melyben a történész a „magyarországi németiség hagyományos magyar patriotizmusát” féltette a kívülről szított disszimulációs propagandától.¹¹ Magánlevelezésében ugyanakkor Bajcsy-Zsilinszky másképp fogalmazott: „valójában nem voltam túlságosan távol a Szabó Dezső kritikájától” – írta a náciellenes közös platform fontosságát hirdető barátjának.¹² Az immáron kiszagdapárti politikus ehelyütt *Az elsodort falu* szerzőjének hírhedt támadására célzott, mikor is a Buda 1849-es ostroma alatt elesett magyarhú „sváb” katona sorsával élcelődött Szabó.¹³ Bajcsy-Zsilinszky lapjai ennek ellenére megvédték a honi nácibarátok által hevesen támadott történettudóst és üdvözölték Szekfű parasztság iránti érzékenységét is.¹⁴ Úgy tűnhetett tehát, a mindkettőjük által vallott náciellenesség a harmincas évek végére eltűnetheti a részben szemléletbeli, részben habituális jellegű különbségeket, de legalábbis lehetővé válik valamiféle együttműködés.

Mindez csak igen szerény mértékben valósult meg. Bajcsy-Zsilinszky 1939-es, a magyar fajvédelmi gondolatot immáron a nemzetiszocializmus ellen exponáló történetpolitikai munkájában, vagyis a *Mátyás királyban* már egyszerre kritizálta a szellemtörténetet, a pozitivizmust és a történettudományt, mivel a „tudomány csácsogását” elégtelennek tartotta a lángész megértéséhez (főképp ha német tudósról volt szó).¹⁵ Az európai hatások „túlhangsú-

¹⁰ Egy ízben például arról értekezett, hogy „a nagynémet veszedelemnek az a civilizált nyelven és eszközökkel való tudatosítása, amely hol Szekfű Gyula tanulmányában, hol Pethő Sándor cikkeiben, hol Méhelý Lajos professzor adataiban és érveiben jelentkezik, valósággal történelmi jelentőségű szükségesség és teljesítmény”. BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Pángermán veszedelem, *Magyarország*, 1937. szeptember 1., 5. p.

¹¹ TILKOVSKY Loránt: A magyarországi németiség a Darányi-kormány idején, II., *Századok*, 1981/6., 1106. p.

¹² „Én még idáig csak olyan dadogmányokról tudok a jó irányban, mint a híres Schittenhelm-cikke volt [Szekfűnek], amelyet ugyan politikából én is megdicsértem, de valójában nem voltam túlságosan távol a Szabó Dezső kritikájától.” Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Pethő Sándornak, 1939. október 12., Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum, Vigh Károly hagyatéka, Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó iratok, 12. doboz. Hogy Bajcsy-Zsilinszky mennyire nem tudott cizellálni, ha elragadta a hév, jól szemlélteti alábbi megjegyzése: „Szekfű: az ősnnyilas”. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Tombor Jenőnek, 1939. október 30., Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára [a továbbiakban: OSZKK] 28. fond, 113.

¹³ SZABÓ Dezső: *Ede megevé ebédem (Milyen Szekfű nyílt Schittenhelm Ede sírján?)*. *Mai jegyzetek*, (Ludas Mátyás kiadás), Budapest, 1937.

¹⁴ MONOSTORI: *i.m.*, 306. és 332–333. p.

¹⁵ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Mátyás király*, Athenaeum, Budapest, 1939, 44. p. „Modern szellemtörténezeink a maguk kissé németes módszerei szerint reneszánsz-király voltával szeretik őt jellemezni.” Ám Mátyás „egyénisége túlnő a még olyan szellemesen ácsolt szellemtörténeti kereteken s még egy Ranke-val és Dilthey-jal ojtott legfrissebb

lyozása” összeegyeztethetetlen volt Bajcsy-Zsilinszky nemzetkarakterológiai érvelésű, az ősi magyar államszervezet páratlanságát hangsúlyozó, etnocentrikus elképzeléseivel. S bár Mátyás származása a kor politikus-tudósait is rendre zavarba hozta, e téren alighanem ő volt a legkreatívabb, mivel szerinte a román bojárság is turáni eredetű, vagyis a Hunyadiak vér szerint kapcsolhatóak a magyarsághoz.¹⁶ Bajcsy-Zsilinszky ebben a könyvében szabadon és igen fölényes stílusban fejtette ki nézeteit a Magyarország szomszédjává lett Harmadik Birodalomról, illetve Közép-Európa múltjáról.¹⁷ Az Athenaeum kiadó gondozásában megjelenő munkát elismerő recenziókkal méltatta nemcsak *Az Est*-konszern mindhárom napilapja,¹⁸ de Gogolák Lajos (Szekfű patronáltja) is a *Magyar Nemzet* hasábjain.¹⁹ Szintén a németellenes hangsúlyok miatt kerülhetett be a mű Bethlen István francia nyelvű diplomáciai szócsövének könyvajánlójába.²⁰ A hivatásos történetírói céh ugyanakkor kevésbé méltányolta az aktuálpolitikai olvasatot.²¹

új Taine is kevés volna ahhoz, hogy Mátyást egyszerűen korával és környezetével magyarázza.” *Uo.*, 23. p. A szellemtörténésznek aligha nevezhető Rankét híres vitairatában is elmarasztalta, a szintén német Troeltsch és Dilthey társaságában, L.: Bajcsy-Zsilinszky Endre levele (történetpolitikai vitairata) Szekfű Gyulának, 1942. március 15., MTA Könyvtár Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye [a továbbiakban: MTAK KtRKGy] Ms 10. 205., 91. f. A „reneszánsz-királyra” vonatkozó fenti idézet a *Magyar történet* 1931-ben megjelent harmadik kötetének Szekfű Gyula által írt Mátyás-fejezetére (*A magyar renaissance állam*) reflektált.

¹⁶ „Kimutathatólag turáni vérű a romániai bojárság nagyrészben, Hunyadi János elei pedig oláh kenézek voltak.” BAJCSY-ZSILINSZKY: *Mátyás király*, 20. p. Vö. „Hunyadi Mátyás, ha voltak is idegen ősei, színmagyar és minden érzésükben magyarrá lett családok ivadéka”, HÖMAN Bálint: *Hunyadi Mátyás*, Egyetemi nyomda, Budapest, 1940, 19. p.; „Öntudat és érzés szerint magyar, – magyar úr [...] fajra és származásra való tekintet nélkül a nemzet részeseivé lettek”, TELEKI Pál: *Mátyás király*, In: *Mátyás király emlékkönyve*, II., Franklin, Budapest, 1940, 5–6. p.

¹⁷ Vö. például BAJCSY-ZSILINSZKY: *Mátyás király*, 56., 63. és 140. p. Ezek a hely hiányában itt nem idézett részek – jelzés nélkül – kimaradtak a mű 1983-as, Nemeskürty István előszavával megjelent kiadásából, vö. BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Mátyás király*, szerk. KARDOS György, Magvető Kiadó, Budapest, 1983. Ugyanez mondható el a kötet 2015-ös, a Fekete Sas Kiadó gondozásában megjelent kiadásáról is. (A továbbiakban végig az első, 1939-es kiadást hivatkozom.)

¹⁸ *Magyarország*, 1939. február 23., 11. p.; *Pesti Napló*, 1939. február 24., 6. p.; *Az Est*, 1939. február 25., 4. p.

¹⁹ GOGOLÁK Lajos: Bajcsy-Zsilinszky Endre: *Mátyás király*, *Magyar Nemzet*, 1939. március 19., 27. p. Gogolák és Szekfű kapcsolatához: GOGOLÁK Lajos: *Romemlékek*, I–II., közreadja NOVÉ Béla, *Holmi*, 2001/3., 293–310. p. és 2003/4., 498–517. p.

²⁰ *Nouvelle Revue de Hongrie*, 1940/Juin, 524. p.

²¹ A Lukinich Imre, Nagy Miklós és Balanyi György jegyezte bírálat szerint a „harcos közíró és politikus a publicista” módszerével közelített a témához, forráshasználata tendenciózus, szemlélete pedig ahistorikus. A bírálók végső konzekvenciája szerint „bármily nemes irányúak és szépek is az ily művek, következtetések sohasem lehet-

Bajcsy-Zsilinszkynek Szekfű egy másik támogatójának, Eckhart Ferencnek szellemtörténeti alapozású jogszemléletéről sem volt jobb véleménye: „Ma már magyar egyetemi katedráról is nemcsak bántatlanul, de tiltakozással sem zavarva, sőt visszhangtalanul lehet gúnyolni a magyar szent korona alkotmánytanát s magyar egyetemi tanár is a német birodalom visszfényének vallja német nyomokon a magyar állam birodalmi igényeit és formáit a történelemben” – dohogott.²² Egyik korabeli cikkében ugyanebből a látószögből ítélte el a szellemtörténet filozófiai instrumentalizálását megkísérlő kultúrfilozófust, Prohászka Lajost és feltűnést keltő művét, a *Vándor és bujdosót*,²³ majd egy évvel később a Szekfű Gyula „kitűnő történész” által szerkesztett *Mi a magyar?* című kötetet is, mely „semmiképpen sem mondható szerencsés vagy sikerült alkotásnak” – vallotta. Szerinte a húsz éve dívó „filozopteri szemlélet” „gyötrelmes terméke” a könyv, mivel a címben feltett kérdésre csak egy „magyar történelmi lángész” felelhetett volna, nem pedig „színtelen tudósok”.²⁴

Ezt megelőzően Bajcsy-Zsilinszky részt vett abban a kiterjedt sajtóvitában, mely a második zsidótörvény árnyékában, elsősorban Németh László *Kisebbségben* című nevezetes műve körül bontakozott ki. Bár Németh könyve kétségkívül fókuszpontja volt ennek a diskurzusnak, érdemes felidézni, hogy 1939 derekán olyan további meghatározó fontosságú munkák láttak napvilágot, mint Karácsony Sándor *Magyar észjárás és közoktatásügyünk reformja* című műve, Györfly István *A néphagyomány és a nemzeti művelődése* vagy Joó Tibor *A magyar nemzeteszmé* című, utóbb kissé elfeledett munkája.²⁵ Bajcsy-Zsilinszky *Pánliterarizmus?* című írásában szokásához híven az ideológiai táborok közti senkiföldjén jelölte ki saját helyét. A magát „szellemi céhtől független gondolkozó magyarként” identifikáló kritikus – Babits Mihály és Szekfű Gyula ellenében – kiállt Németh és a hímagyarság–mélymagyarság fogalompárosa mellett, noha az író egynémely ítéletével nem értett egyet, ráadásul igazságtalannak tartotta magyar szellemi életnek az irodalom játékerére történő leszű-

---

nek oly időtálló, mint az eseménytörténeti munkák megállapításai”. *Akadémiai Értesítő*, 51. (1941), 93. p. (Lukinich Imre, Nagy Miklós és Balanyi György jelentése).

²² BAJCSY-ZSILINSZKY: *Mátyás király*, 221. p. Vö. TÖRÖ László Dávid: Az „Eckhart-vita”, *Aetas*, 2016/4., 57–77. p.

²³ „Jámbor filozopterek ócska hegeli zavarossággal és riasztó szószátyárkodással a »bujdosás« fogalmával kapcsolták össze a közelmúltban ezt a magyar függetlenségi gondolatot.” BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: A magyar függetlenségi gondolat, *Magyarország*, 1938. december 25., 3–4. p. Prohászka L.: TRENCSENYI Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2011, 393–401. p.

²⁴ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: „Mi a magyar?”, *Független Magyarország*, 1940. január 8., 3. p.

²⁵ Vö. JUHÁSZ Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944*, Kossuth Kiadó, Budapest, 1983, 7–67. p.

kítését.²⁶ Szerb Antal a francia írók közéleti súlyával igyekezett alátámasztani Bajcsy-Zsilinszky nézetével szemben megfogalmazott (egyébiránt tiszteletteljes) kritikáját a *Magyar Nemzet*ben, leszögezve, hogy szerinte Németh könyvének „történet szemlélete teljesen hamis, magyar viszonyokra alkalmazva”.²⁷ Felvetésre a politikus már másnap reagált, még hozzá meglehetősen ingerült stílusban. Megismételte, hogy a vita résztvevői közül Némethet érzi magához a legközelebb, tagadta az irodalomellenesség (el sem hangzó) vádját, és zsidó származású vitapartnerét irodalmi „talmudizmussal” vádolta (1939 októberében).²⁸

Bajcsy-Zsilinszky *Helyünk és sorsunk Európában* című vaskos munkájában is folytatta – igaz, nevesítés nélkül – publicisztikai polémiait, például Féja Géza Werbőczy-kritikájával,²⁹ Németh László *Kisebbségben*ével, vagy éppen Szekfű dualizmusértelmezésével és szellemtörténetével. Abban sem találunk különbséget korabeli cikkeihez képest, hogy továbbra is sajátosan keverte a fajvédő argumentációt a demokratikus érvekkel.³⁰ Nem sokkal a Teleki Pál miniszterelnök által támogatott, a délszláv orientációt népszerűsítő kötet megjelenése után, mint a magyar függetlenségpárti politika egyik meghatározó alakja közölt cikket a *Népszava* híres, 1941 karácsonyi számában. *Kossuth és a magyar külpolitika* című írásában az „újabb magyar történetírást” kritizálva „külpolitikánk önállósága”, „nemzetünk szabad élete és államunk függetlensége” mellett érvelt. A cikk természetesen Kossuth politikájának aktualitásával zárul, mivel „nem hozhat végleges bukást egy nagylelkű és bátor nemzet számára, ha minden erejével kiáll nála sokszorta hatalmasabb erőkkel szemben is, egy évezredes nagy nemzeti küldetésért és az emberi szabadságért”.³¹ Két oldallal elébb az „újabb magyar történetírást” tárgyalt exponense fejtette ki véleményét a szabadságról, Millok Sándor szerkesztő „felszólításának” engedelmességgel. Szekfű az íratlan „keresztény természetjog” alapján érvelt a szociális igazságosság mellett, és innen vezette le egyenlőség- és szabad-

²⁶ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Pánliterárizmus?, *Független Magyarország*, 1939. október 9., 2. p.

²⁷ SZERB Antal: Írók a gáton, *Magyar Nemzet*, 1939. október 20., 9. p. Szerb néhány héttel később egy erdélyi magyar napilapban megismételte kritikáját: Szerb Antal irodalmi levele, *Brassói Lapok*, 1939. november 12., 14. p.

²⁸ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Válasz egy hozzászólásra a „pánliterárizmus” vitájában, *Magyarország*, 1939. október 21., 5. p. Az 1945 után feledésre ítélt polémiahoz L. továbbá az alábbi kéziratot: BAROSS György: *Bajcsy-Zsilinszky Endre 80. születésnapja alkalmából*, 1966, OSZKK 95. fond, 13..

²⁹ Ennek fő előzménye: BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: A másik Werbőczy, *Szép Szó*, 1936/II., 378–381. p.; FÉJA Géza: Werbőczy, *Kelet Népe*, 1937/1., 20–24. p.

³⁰ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Helyünk és sorsunk Európában*, Gergely R[ezső]. kiadása, Budapest, 1941.

³¹ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Kossuth és a magyar külpolitika, *Népszava*, 1941. december 25., 19. p.

ságeszményét is („az emberi egyéniségnek szabadsága érintetlen és csak akkor korlátoztatik, ha szabadságával visszaél”). Vagyis „az olyan szabályok vagy törvények, az olyan nemzetközi egyezmények és tőlük létrehozott állapotok, amelyek a természettörvénnyel ellenkeznek, nélkülözik a jogot és csak az erőszak, a hatalom szüleményei és fenntartói lehetnek” – fogalmazott ő is mindenki számára érthetően (a magyar hadbalépés után és a faji alapú törvénykezés idején). Szekfű a természetjogból vezette le a „nemzetek ellenállását” is az „idegen befolyással, idegen műveltséggel vagy idegen uralommal szemben”. Biztató szavai szerint „nincs oly jól megszervezett hatalom, mely, ha a joggal, emberséggel és szabadsággal szembeszáll, a küzdelemben hosszú időn át győztes lehetne”.³² Ezekkel a kitételekkel alighanem az a Bajcsy-Zsilinszky is elégedett lehetett, aki a forma szerint az 1848/49-es forradalom és szabadságharc centenáriumának méltó megünneplése érdekében életre hívott Magyar Történelmi Emlékbizottságban is helyet kapott.³³ Sőt a bizottság szerkesztésében – a nevezetes, 1942. március 15-i demonstráció idején³⁴ – megjelent kötetben is publikált egy írást Kossuth népi recepciójáról, ahol azonban ismét szükségét érezte, hogy éles kritikával illesse a széleskörű összefogás nyomán létrejött kötet címadó tanulmányát jegyző Szekfű Gyula fémjelezte „hivatalos” történetírást.³⁵

Szekfű és Bajcsy-Zsilinszky kapcsolatának legismertebb fejezete kétségkívül 1942-es levélváltásuk, pontosabban a politikus által 1942. március 15-i dátummal megküldött, hónapokon át formált vitairat. Az *Újabb történetírásunk bírálata* című, 137 gépelt oldalnyi történetpolitikai munka közvetlen előzménye a *Magyar Nemzethez* kötődik, ahol a kisgazdapárti képviselő a százötven éve született Széchenyi emlékévének „félresiklásáról” értekezett 1941 októberében. A helyes politikát történelmi tanúságokból leszűrni igyekvő politikus fájlalta, hogy a nemzeti függetlenséget szimbolizáló, a néplélemben mély nyomokat hagyó Kossuth ellen „kijátszották” a legnagyobb magyart, aki az állagvédő konzervativizmus hivatkozási alapjává

³² SZEKFŰ Gyula: A szabadság fogalma, *Népszava*, 1941. december 25., 17. p.

³³ A teljes – és végleges – névsor: „Bajcsy-Zsilinszky Endre, Barankovics István, Bernáth Aurél, Darvas József, Gáspár Zoltán, Baráti Huszár Aladár, Illyés Gyula, Joó Tibor, Kállai Gyula, Kárpáti Aurél, Katona János, Katona Jenő, Kovács Imre, Krenner Miklós (Spectator), Mihályfi Ernő, Nagy Ferenc, Nagy István, Parragi György, Pátzay Pál, Raics István, Somogyi Miklós, Szakasits Árpád, Szentimrei Jenő, Szőnyi István, Tildy Zoltán, Varga Béla, Veres Péter, Veress Sándor.” *Népszava*, 1942. március 1., 7. p. Szekfű bár egy darabig elnöke is volt a bizottságnak, utóbb lemondott a részvételről, L.: MONOSTORI: *i.m.*, 315. p.

³⁴ Vö. *Népszava*, 1942. március 18., 2. p.

³⁵ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Kossuth és a magyar nép, In: *Petőfi útján*, Horizont kiadás, 1942, 18–20. p. Az alábbi szerzők írtak az emlékkönyvbe: Szekfű Gyula, Barankovics István, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Darvas József, Kárpáti Aurél, Parragi György, Nagy István, Szakasits Árpád, Kállai Gyula (felelős kiadó), Illyés Gyula, Kovács Imre.

törpült, majd az értetlen utókort ostorozva igen merész, történetileg nehezen igazolható kijelentéseket kockáztatott meg.³⁶ Két héttel később az emlékévkapcsán korábban ugyanitt megszólaló³⁷ Szekfű Gyula reflektált az elhangzottakra. Kioktató stílusban ostorozta a Klió berkeibe tévedt (vagy inkább oda berontott) politikust, célzásokat téve régi vitapartnerre (rajta kívül elsősorban Németh Lászlóra), aki hol „keblére öleli”, hol mint kígyót, kitépi onnan, „aszerint, hogy pillanatnyi gondolkodása vagy idegállapota kielégülést talált-e vagy sem történeti előadásában”. A történelem determináló szerepét vitató Szekfű elismerte ugyan a szélesebb közvélemény jogát a történeti ítéletalkotásra, de kikérte magának, hogy a szaktörténész feladata politikusoknak tetsző ideológiai muníció beszállítása legyen. Vitriolos válasza végén nyomatékosította: többet tesz Kossuth és Széchenyi emlékének ápolásáért az a politikus, aki kontárkodás helyett a munkátlanná vált taxifőnök sorsával foglalkozik.³⁸

A megalázó reakciót természetesen nem hagyta szó nélkül a címzett, aki *Félreértett Széchenyi, száműzött Kossuth* című írásával folytatta volna a polémia (egyébiránt nem csupán Szekfű Gyulával, de egy másik vitapartnerrel, Almásy Józseffel is³⁹). A politikus megerősítette vitapozícióját („mire való az egész történettudomány, ha nem arra, hogy tájékoztasson és eligazítson?”), és arra panaszkodott: a történész félreértette őt, hiszen ő nem a Kossuth és Széchenyi közt feszülő „valóságos ellentétet” tagadta, csupán annak sanda – a dualista berendezkedést, majd a két világháború közti kismagyarának gondolt politikát támogató – félremagyarázását kárhóztatta, mivel úgy gondolja, „Széchenyi nemzetpolitikája és Kossuth állampolitikája” együtt jelentheti csak „az örök magyar politikai glóbuszt”. Bajcsy-Zsilinszky tehát végsősoron a „száműzött” Kossuth szellemiségét hiányoló, egyértelműen korának szóló üzenetei („a csonka államiség huzamos időn át megőrli a nemzet önbizalmát, tiszta tájékozódását, morális erőt”) ellenére ugyanúgy a história politikai cél-

³⁶ Az életmű fókuszába a *Blicket* helyezve arról értekezett például, hogy „a szó igazi, főleg politikai és történelmi értelmében Széchenyi volt az igazi forradalmár, nem Kossuth”. BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Széchenyi és Kossuth, *Magyar Nemzet*, 1941. október 12., 5. p. Negyvennyolc és hatvanhét szerepét a magyar történelemben egy jelentékeny francia nyelvű magyar folyóirat számára lefordított írásában is boncolgatta: André BAJCSY-ZSILINSZKY: Quarante-huit ou soixante-sept?, *Nouvelle Revue de Hongrie*, 1940/Mai, 337–344. p. A Széchenyi-emlékévkapcsán pedig angolul is publikált (fordított): Andrew BAJCSY-ZSILINSZKY: Stephen Széchenyi Redivivus, *Danubian News*, 1941/5, 1–5. p.

³⁷ Vö. SZEKFŰ Gyula: Ünnepe előtt, *Magyar Nemzet*, 1941. szeptember 14., 5. p.

³⁸ SZEKFŰ Gyula: Mi az utókor, *Magyar Nemzet*, 1941. október 26., 5. p.

³⁹ Vö. ALMÁSY József: Széchenyi emlékezete, *Magyar Nemzet*, 1941. szeptember 21., 5–6. p.; Uő: Széchenyi-kultusz és a szélsőségek, *Magyar Nemzet*, 1941. október 19., 5. p. Mint a második cikkből is kiténik, inkább elismerő reflektálásokról van ehelyütt szó, mintsem – a Szekfű vonatkozásában oly éles – vitáról.

zatú kisajátítását kárhoztatta, mint Szekfű.⁴⁰ A *Magyar Nemzetet* is finoman kritizáló kísérőleveléből jól érzékelhető, hogy egyáltalán nem érezte biztonságosnak a válaszadás lehetőségét a „nagyon kicsinyes és kevésbé jóindulatú, legkevésbé pedig igazságos cikkekre”.⁴¹ Két nappal később újabb levelet írt a *Magyar Nemzet* felelős szerkesztőjének, egyértelműsítve álláspontját, miszerint „súlyos politikai hibát” követ el a történetíró, aki „úgy tesz, mintha harcolna az idegen áfium ellen, de a hátsó ajtón visszacsempészi a magyar önérzetet és önbizalmat pusztító járványok egyik legveszedelmesebb kórokozóját”.⁴² A viszontválasz közlését végül is visszautasította a „Szekfű Gyula szellemi irányítása alatt álló”⁴³ lap szerkesztősége, amit a kisgazdapárti képviselő súlyos „hátbatámadásként” értékelt, mely éppen akkor érte, amikor egyedül áll helyt a parlamentben „a nemzet évezredes szelleméért és függetlenségéért”.⁴⁴

Bajcsy-Zsilinszky így hát jobb híján az előre jelzett módon, vagyis magánlevel formájában juttatta el észrevételeit a „szinte érthetetlen igazságtalan” és „jogosulatlan fölényeskedő” ripsztra, egyben saját fejlődéstörténetét és egyfajta kortörténetet is prezentálva. A személyes vallomásokban bővelkedő „episzto-la” – többek között – a Hóman-Szekfű-féle *Magyar történet* vitairattá duzzadt bírálata is lett, melyre „évek óta” készült szerzője. Bajcsy-Zsilinszky szerint saját képzettsége és „készültsége” („politikus”, „jogász”, „katona”) „összevág nemzetünk géniuszával”, ekképp legitim módon véleményezhet magyar sorskérdéseket. Ebből a startpozícióból nehezményezte, hogy a szellemtörténeti irányzat a történelem „depolitizálásával” és az „öseredeti” magyar katonai erények – sőt felsőbbrendűség⁴⁵ – háttérbe szorításával, „luegeri kispolgári”,

⁴⁰ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Félreértett Széchenyi, száműzött Kossuth*, MTAK KtRKGy Ms 10. 205., 3. f.

⁴¹ Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Hegedüs Gyulának, 1941. október 28., OSZKK 28. fond, 183.

⁴² Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Hegedüs Gyulának, 1941. október 30., OSZKK 28. fond, 183. Sőt: szerinte a – klebelsbergi kultúrpolitikához hasonlóan – német hatalmi törekvéseknek megágyazó, szellemtörténet „könnyen a nyakunkra hozza megint a marxizmust”, amely „legalább – féligazság”. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Szekfű Gyulának, 1942. március 15., MTAK KtRKGy Ms 10. 205., 2. f.

⁴³ TILKOVSKY Loránt: Bajcsy-Zsilinszky Endre történetpolitikai vitája Szekfű Gyulával, *Valóság*, 1959/6., 36–46. p. A polémia kevésbé marxizáló olvasata (és kivonata): TILKOVSKY Loránt: Bajcsy-Zsilinszky önéletrajzi vallomása politikai nézetei fejlődéséről és a szellemtörténethez való viszonyáról. Részletek Szekfű Gyulához intézett 1942. évi vitairatából, *Századok*, 1971/5., 966–1001. p.

⁴⁴ Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Szekfű Gyulának, 1942. március 15., MTAK KtRKGy Ms 10. 205., 2. és 5. f.

⁴⁵ Mindez középkori magyar–német viszonylatban: Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Szekfű Gyulának, 1942. március 15., MTA KtRKGy Ms 10. 205., 71–81. és 95–96. f. Korának jelenségeit pásztázva olyan – később nagy karriert befutó – fogalmakat használt, mint az „V. hadoszlop”, illetve a „svábbogár”. Az „árjaszarmazású asszimiláns és

opportunizmusával és „kishitűségével”, úgymond, gyengíti a nemzet immunitását az idegen hatalmi szándékok ellen. Értelmezésében a németes „átértékelő eredetieskedés” és az olyan hagyományos történeti kategóriák, mint „jog”, „állam”, „alkotmány”, „politika” vagy „ország” háttérbe szorítása idegen imperialista törekvéseknek ágyaz meg ott, ahol csupán a magyarság illetékes mint államszervező erő. Szekfűt tehát egyrészt módszertanilag kritizálta, másrészt „habsburgiánusnak” nevezte és „a német-magyar sorsközösségből kiinduló” szellemisége miatt támadta a történelem tanítására politikumként tekintő, habitusában kurucos, függetlenségpárti politikus (aki hiúság dolgában emberére talált vitapartnerében). Kiindulópontjuk ennek ellenére közös volt: a Szent István-i magyar állameszme és a magyar birodalmi gondolat.⁴⁶ Szekfű Gyula maga is vallotta, hogy a Kárpát-medencében csakis a magyarság szervezheti meg az itt élő népek életét, a nemzet katonai tehetségét is gyakorta méltatta, a *Három nemzedék* dualizmuskritikáját pedig Bajcsy-Zsilinszky élvezettel olvasta annak idején. Mégis az ellentétek dominálnak a vitairatban, melynek szerzője Szekfű egyik tanulmányát (*Népek egymás közt a középkorban*) is felelemlette, mivel érzése szerint a történész lekicsinylően írt a lengyel nép középkori fejlettségéről, s méghozzá német kontrasztban tette mindezt. Végezetül teljes terjedelmében idézve 1941. december 5-i képviselőházi beszédének el nem mondhatott befejező részét azt fejtegette, hogy Szekfű kárhoztatható módon „éles különbséget tesz” „hazai nemzetiség és nemzetiség közé” (amit persze maga is megtett német-ruszin vonatkozásban⁴⁷). A jövőre vonatkozó szövegrészből kitetszik, Bajcsy-Zsilinszky is angolszász győzelemmel kalkulált, és Magyarországot a délszlávok és a lengyelek oldalán, velük együttműködve képzelte el a háború utáni Európában, nem kizárva egy „önálló és teljes magyar államiság” alapjain álló („kossuthi perszonális unióra” hajazó) Habsburg-restaurációt sem. E délibábos tervek mellett ugyanakkor nem ok nélkül nyomatékosította, hogy a németbarát nacionalista kelet-közép-európai kisállamok mögött már felsejlik

---

főleg álasszimiláns toladó svábbogár-had előnyomulását” petéket rakó legyekként is megjelenítette: Uo., 86. és 88. f. Bajcsy-Zsilinszky Szekfűnek még azt a tanulmányrészletét is sértőnek tartotta, ahol a történész igyekezett bizonyítani, hogy a középkori német lovagok magukkal egyenrangúnak tartották a magyar urakat (a szlávokkal ellentétben): Uo., 97–106. f.

⁴⁶ Szekfű 1942-ben *A nemzetiségi kérdés rövid története* című új tanulmányában amellet érvelt, hogy „Szent István állama a huszadik század negyvenes éveiben, a föderatív Nagy-Magyarország jövője szempontjából aktuális örökséget hagyott az utódokra”. Vagyis a magyar állam vezetőinek „helyre kell állítani a történelmi Magyarországot, amelyen belül magyarok és nem-magyarok föderalisztikus összefogására van szükség”. DÉNES: *i.m.*, 353. p.

⁴⁷ Bajcsy-Zsilinszky, miközben támogatta Kárpátalja Teleki Pál által körvonalazott autonómiáját, a szórtaabb elhelyezkedésű német kisebbség esetében a művelődési jogok kiszélesítésére szorított volt. BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Tisztázni kell a fogalmakat a német kisebbségi kérdésben, *Magyarország*, 1939. július 26., 5. p.

egy új vezetőgarnitúra („angolszász-szovjet vezetés és sugallat alatt”), amitől a magyar haderőt mindenáron meg kívánta óvni.⁴⁸

Szekfű május 30-án válaszolt az „Igen tisztelt Országgyűlési Képviselő Úr” vitairatára, vagyis továbbra is éles határt húzott a két szempontrendszer között. A történész megtisztelőnek tartotta Bajcsy-Zsilinszky eredetinek gondolt, az együttműködés elősegítését célzó szándékát, és nem titkolta a – vitapartner által elhallgatott – közös nézeteiket sem, noha tételesen felsorolta a köztük lévő kibékíthetetlen ellentéteket, többek között elhatárolódva a kisgazdapárti politikus Werbőczyre vonatkozó idealizált nézeteitől is („nem tudom elfelejteni Werbőczy jobbjágy-artikulusait”). Szekfű emellett okkal hánytorgatta fel azokat a sértő minősítéseket („filozopter”, „tudálékos”, „megalkuvó”, „tyúk-eszű”, „sületlen”, „holdkóros álomjáró” stb.), melyeket nem csupán ő, de környezete (Lölkös István, Eckhart Ferenc, Eckhardt Sándor, Gogolák Lajos) is megkapott állítólagos békejobb gyanánt.⁴⁹ Levelének legfontosabb mondata a vitairat azon részletére reflektált, melyben Bajcsy-Zsilinszky kifejtette: a *Magyar történet* olvasása „ökölbe szorította” kezét és „szembefordította íróival”. A historikus figyelmeztetett: „ökölbe szorított kézzel nem lehet kézfogást végezni”. Ennek ellenére a levél az „egy irányba” dolgozás tudatának hangoztatásával és „az egyetlen magyar front” szükségességének kiemelésével zárult, bízva, hogy az ügyet nem veszélyezteti „további támadásaival” – a „békebon-tás ódiomát” magától elutasító, maga is „igazi nemzeti frontról” értekező⁵⁰

⁴⁸ A Szovjetunió elleni agressziót azért ítélte el a kisgazdapárti politikus, mert Románia ellen a keleti nagyhatalommal Magyarország érközösségben van. L.: Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Szekfű Gyulának, 1942. március 15., MTAK KtRKGY Ms 10. 205., idézetek (sorrendben): 7., 53., 81., 107., 93., 90., 61., 106., 116. és 131. f. Vö. TILKOVSKY Loránt: „Kifogytam az időből...” (Bajcsy-Zsilinszky 1941. december 5-i képviselőházi beszédének el nem hangzott befejező része), *Békési Élet*, 1984/3., 367-377. p.

⁴⁹ Naplójában – mint mindenki – Bajcsy-Zsilinszky még őszintébb volt: itt egyenesen „vén hülyének” nevezte Szekfűt (1942. január 19-i bejegyzés), idézi: *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla*, szerk. TILKOVSKY Loránt, Kossuth Kiadó, Budapest, 1986, 83. p. Egy későbbi cikkében kifejtette ellenszenve fő okát: „ez a fajta – tudományos – embertípus, mely egy megzavart és beteg társadalomban túlzott jelentőséghez jutott, megrontja a tudomány és élet kapcsolatait is” – fogalmazott. Érvéle szerint mivel a történelem az élet tanítómestere, nem rész kérdésekbe vesző, életidegen tudósoknak kell közéleti irányt szabniuk, hanem azoknak, akik folyamataiban értékelik az eseményeket. BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Kossuth igaza, *Magyar Nemzet*, 1943. október 10., 5. p. Makay Gusztáv – a „szellem embereinek” köréből a politikusokat és a diplomatákat kitessékelő – fejtegetéseit is ebből a látószögből kritizálta: „nem a mások írásain és a mások gondolatain kérődző írásmagyarázók a magyar szellem igazi főntartói és hősei, hanem azok, akik újat tudnak mondani, hogy alázatosan belesimulnak az ezeréves magyar szellem kozmikus változhatatlanságú szemhatárába”. BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: *Szellem és politika, Jelenkor*, 1942. január 1., 5. p.

⁵⁰ Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Szekfű Gyulának, 1942. március 15., MTAK KtRKGY Ms 10. 205., 7. f.

– Bajcsy-Zsilinszky.⁵¹ Minderre a címzett látszólag békülékeny hangnemben válaszolt, leszögezve, hogy nem vonta kétségbe vitapartnerre hazafiságát, akit megsérteni sem akart. Tartalmi aggályait ugyanakkor fenntartotta, és Szekfű újabb kioktatása sem szegte kedvét, hogy ismételten történelmi részletkérdések taglalásához fogjon.⁵²

Fontos kérdés: mi volt egyáltalán Bajcsy-Zsilinszky célja a nem a nyilvánosságnak szánt vitairattal (amit ő maga „vallomásnak” minősített)? Lackó Miklós határozott állítása szerint „a közjogi nacionalizmus” szellemében fogant, nyitott kapukat döngető dokumentum „kifejezetten az antifasiszta együttműködés érdekében íródott”.⁵³ Tilkovszky Loránt úgy vélte, „ez a vita a magyar függetlenségi mozgalom polgári szárnya egységesülésének egyik lényeges s egyben sajátos dokumentuma”. Vagyis Bajcsy-Zsilinszky vitairata „lényeges szerepet játszhatott a németellenes nemzeti összefogás, a magyar függetlenségi mozgalom szolgálatában”.⁵⁴ Maga a politikus másképp vallott minderről. Mint fogalmazott, vitairata „kettős céllal készült: hogy magamat mentsem a személyeskedés vagy kicsinyes gyűlölködés esetleges gyanúja és többször elhangzott vádjá alól; és hogy egy igen jelentékeny szellemi alakját a mai sivár közéletnek ráébrezzem nézetem szerint súlyos ballépéseire és nagy felelősségére”.⁵⁵ Motivációjára viszontválaszában is kitért, kifejtve, hogy „igazi, régi célja” önmaga tisztázása volt „Professzor Uram gyanúsításai alól”, annak kimutatása, hogy „mennyire elvi dolgok” állnak szembenállásuk hátterében. Vagyis „csak Tombor Jenő megható baráti igyekezete hozta a további célt: az esetleges kimagyarázkodást és nyomában a jövőre vonatkozólag, alkalomadtán, az együttműködés lehetőségét”.⁵⁶ Tehát a Szekfű által óhajtott együttműködés korántsem volt elsődleges szándéka a politikusnak, aki nem is ilyen hangnemben vetette papírra elképzeléseit. Bajcsy-Zsilinszky elsősorban Szekfű „vezeklését” szerette volna elérni, egészen pontosan azt, hogy a történész belássa állítólagos hibáit, történelemszemléletének káros mivoltát. Az irat semmiféle „együttműködési” vagy „egységesülési” tervről nem ad hírt.⁵⁷

⁵¹ Szekfű Gyula levele Bajcsy-Zsilinszky Endrének, 1942. május 30., MTAK KtRKGy Ms 10. 205., 1. f.

⁵² Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Szekfű Gyulának, 1942. július 5., MTAK KtRKGy Ms 10. 205., 2. f.

⁵³ LACKÓ Miklós: Szekfű Gyula és kortársai, In: *A két világháború közti Magyarországról*, szerk. LACKÓ Miklós, Kossuth Kiadó, Budapest, 1984, 398. p. [kiemelés az eredetiben].

⁵⁴ *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla*, 16–17. p.

⁵⁵ *Uo.*, 52. p.

⁵⁶ Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Szekfű Gyulának, 1942. július 5., MTAK KtRKGy Ms 10. 205., 2. f.

⁵⁷ Ennek ellenére a két polgári politikus náciellenessége az antifasiszta népfrontgondolat diadalaként értelmeződött később, L.: KÁLLAI Gyula: *Zsilinszky és Szekfű, Magyar Nemzet*, 1975. december 25., 11. p. Szekfű legújabb monográfiája Bajcsy-Zsilinszky és

Bár kétségkívül a Szekfű-affér tekinthető Bajcsy-Zsilinszky legjelentősebb ideológiai csörtéjének, a szellemtörténet elleni hadjárat több szálon futott. A *Három nemzedék* szerzőjének válaszát még kézhez sem vette a nemzeti radikális gondolkodó, amikor újabb cikksorozatot indított az „agyonspiritualizált nemzetfogalom” ellen. Ezúttal az a Joó Tibor volt a célpont, akiről egyébiránt elég pozitív véleménnyel volt. Bajcsy-Zsilinszky a faj fogalmát immáron „élettanilag és embertanilag” is tagadva, ugyanakkor a „magyar lélek” abszolutizálását „spiritualista túlzásként” értékelve elvetette Joó szellem-történeti alapozású hivatásnemzet-fogalmát (valamint a „népnemzet” és a „kultúrnemzet” koncepcióját is).⁵⁸ Ennek oka, hogy továbbra is elfogadhatatlan volt számára az etnikumtól elvonatkoztatott nemzet- és népfogalom.⁵⁹ A származásalapú magyarság természetesnek gondolt felsőbbsege kapcsán később kifejtette, hogy tudomása szerint öntudatos „nemzetiségeink vagy azok jobbjai örülnek leginkább annak, ha a magyar nemzet intézményeit elsősorban a magyar népiséghez tartozók vezetik. Mert jól tudják, hogy éppen a magyarságnak adatott az a nagy lelki készség, hogy fölibe tudjon emelked-

---

Szekfű kapcsolattörténetét összességében mértéktartó módon (és külön fejezetben) tárgyalja. Monostori mindazonáltal bár az 1942-es levélváltás kapcsán érzékelteti Bajcsy-Zsilinszky kritikájának hevesességét, továbbá hangsúlyozza, hogy a vita mélységi elemzésével máig adós a történettudomány, szintén úgy véli, a kiscsapatpárti politikus „együttműködést ajánlott fel a nemzeti ügyek védelmében” Szekfűnek. MONOSTORI: *i.m.*, 322. p.

⁵⁸ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Kicsit sok már sok a „spiritualizmus”-ból, *Magyar Nemzet*, 1942. április 19., 9. p. Bajcsy-Zsilinszky már ebben a cikkben kikelt (név nélkül) a „nemzetnevelők” ellen, akik szerinte a földreformot hangzatos jelszavakkal akarják elodáztatni. Bár ezt érthette a kifejezést előszeretettel használó Hómanra és kultuszminiszter utódjára, Szinyei Merse Jenőre is, kritikáját bő fél évvel később egy „kitűnő írónak” címezve megismételte, L.: BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Jegyzetek Márai Sándor nemzetnevelési röpiratához, *Magyar Nemzet*, 1942. november 15., 7–8. p. Szerinte „a magyar nemzetet csak áhítatos tisztelettel megismernünk és szolgálunk adatott”, nevelni csupán egyéneket lehet. Márai munkájában kevesellte az eszményt, sokallta a kompromisszumot, elítélte a politikai gondolatot háttérbe szorító író tömegiszonyát, valamint az „államhatárok spiritualizálódásának” jóslatát. Ez utóbbit illetően azonban figyelmen kívül hagyta, mivel Márai épp az ellenkezőjét állította, ahogyan arra utóbb nyilatkozattal is felhívta a figyelmet, L.: *Magyar Nemzet*, 1942. november 17., 10. p. (Márai Sándor nyilatkozata). Fried István mindazonáltal úgy véli, Márai „valamennyi vitapartnere közül Bajcsy-Zsilinszkyt becsülte a legtöbbször, hiszen mások több fejtegetését értelmezték helytelenül, mégsem emelte föl szavát”. FRIED István: Márai Sándor és a nemzetnevelés, *Irodalomtörténet*, 1990/2–4., 406. p. Vö. MÁRAI Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*, Révai, Budapest, 1942, 48–49. p.

⁵⁹ Bár 1941-ben megjelent könyvében Joó kísérletet tett a különböző szempontrendszer összeboronálására, vélekedése szerint „nem segít más, csak ha az egész korszak lelem spiritualisabbá, idealistábbá válik, s a nemzet céljait is ezen a magasabb síkon tűzi ki, lényegét pedig abban ismeri fel, amiben valóban rejlik: a szellemben”. JOÓ Tibor: *Magyar nacionalizmus*, Athenaeum, Budapest, 1941, 59. p.

ni faji elfogultságnak és gyűlöletnek.”⁶⁰ A Szekfű-levélből tudjuk, véleményét egy újabb cikkel is nyomatékosítani szerette volna a *Magyar Nemzet*ben, ám ennek közlésétől az egyébként is kellemetlen helyzetbe került lap elállt.⁶¹ Szekfűnek azonban leszögezhetette, hogy a magyar nemzeteszme csak – Deák és a Tripartitum szellemében fogant – politikai nemzeteszme lehet.⁶² Egy évvel később Joó Mátyás királyra vonatkozó nézeteihez szólt hozzá igen elismerő módon, mivel a történetfilozófusnak „volt bátorsága túltennie magát azon a suta és sivár tudományosságon, mely egyenesen a nagy király nyakába varrja Mohácsot”. Ugyanakkor kritizálta is a történetfilozófust, aki amellet érvelt, hogy Mátyás „nemzetétől elhagyatottan küzdött”, s csupán a nagybirtokos arisztokrácia választotta meg. A lírai történelemszemléletű politikus zerint ugyanis: „a közép- és kismesség tömegeinek választása és akarata és a parasztság távolról morajló együtttérzése [...] találkozott a vezető arisztokrácia számító beleegyezésével, megválasztása körül”. Ennek ellenére a „felzaklató” cikk szerzőjével egyetértett a Mátyás által reprezentált magyar birodalmi gondolat fontosságában.⁶³ A vitairat nem maradt visszhangtalan: a historikus „nagy kitüntetésnek” tartotta a nála másfél évtizeddel idősebb kritikusa írását, leszögezve, hogy Mátyás szellemének megidézése „világgpolitikai érdek”. Azonban katedrájának is meg kellett felelnie, így Bajcsy-Zsilinszky idealizált Mátyás-képet udvariasan, de határozottan visszautasította.⁶⁴

Bajcsy-Zsilinszky és Szekfű további kapcsolatát illetően csupán szórványos adataink vannak. Az bizonyos, hogy 1942 őszén mindketten felléptek – többedmagukkal – a kommunista Schönherz Zoltán megmentéséért, jóllehet

⁶⁰ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Agyonspiritualizált nemzetfogalom, *Magyar Nemzet*, 1942. április 26., 7. p. (Bajcsy-Zsilinszky a „latin kultúra” túlzott hangsúlyozását is kritizálta ebben a cikkben.)

⁶¹ Bajcsy-Zsilinszky Joót is pontatlanul idézte, ami „hibaigazítást” eredményezett, L.: *Magyar Nemzet*, 1942. április 29., 7. p. A politikus gyakorta meglehetősen felületes újságírói gyakorlatát – pereit és lovagias ügyei mellett – egy öt évvel korábbi kis epizód is érzékelteti, amikor is Gerevich Aladár párizsi sikere kapcsán utalt a kardvívó esetleges „délsláv” származására, a szélsőjobboldali „Pupák” oktatása közben. BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Kovács hadnagy és Berczelly hadnagy kardja, *Magyarország*, 1937. augusztus 5., 13. p. Gerevich mindezt szerkesztőségi levélben cáfolta, hangsúlyozva ugyanakkor, hogy a cikk szellemiségét „a legnagyobb mértékben” helyesli. L.: *Magyarország*, 1937. augusztus 7., oldalmegjelölés nélkül (Sport rovat, Gerevich Aladár vívóbajnok levele a Magyarországhoz).

⁶² Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Szekfű Gyulának, 1942. március 15., MTAK KtRKGY Ms 10. 205., 52. f.

⁶³ BAJCSY-ZSILINSZKY Endre: Az időszerű Mátyás király, *Magyar Nemzet*, 1943. április 28., 9. p. Vö. JOÓ Tibor: *Mátyás és birodalma*, Athenaeum, Budapest, 1940 (új kiadás: Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2016).

⁶⁴ JOÓ Tibor: Mátyás király és nemzete, *Magyar Nemzet*, 1943. május 2., 8. p.

az összefogás nem járt sikerrel.⁶⁵ Feltételezhető, hogy időnként találkoztak angolbarát értelmiségiek által rendezett összejöveteleken, s esetleg a *Magyar Nemzet* szerkesztőségében is. Egy közös mozzanatra pedig Bajcsy-Zsilinszky 1944-es börtönlevelezése utal.⁶⁶ A németek fogságában raboskodó politikus ugyanis miközben 1944. augusztus 4-i, élettársának írt levelében ismételtlen hitet tett a kisgazdapárti-szociáldemokrata együttműködés mellett, utalt egy másfél évvel korábbi, Szekfű Gyulával és Tildy Zoltánnal folytatott megbeszélésre, ahol arról állapodtak meg, hogy „a bosszúszomjot is idejében kordában kell tartani: még a volksbundisták haja szálának sem szabad meggörbülnie”. Vagyis „nem szabad engedni, hogy egy eszeveszett németgyűlölet terjedjen el nálunk. Nekünk a jövőben a németekkel is békében és barátságban kell élnünk.”⁶⁷ Ez az emlékfoslány akkor is figyelemre méltó, ha tudjuk: a mártírpolitikus sorsával is tematizált 1945 utáni németellenesség kordában tartásából körülbelül annyi valósult meg, mint a világháború alatti angolorientációból.⁶⁸

* * *

Összefoglalva Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szekfű Gyula kapcsolattörténetét, mindenekelőtt a reflexiók egyirányúságára kell rámutassunk. Míg ugyanis a fajvédő politikus újra és újra szükségét érezte, hogy kifejtse aktuális véleményét a formátumos historikusról, addig a másik irányból már jóval kevesebb adat áll rendelkezésre. Ez a hallgatás egyrészt természetesen adódik a két eltérő hivatásból, s erre a különbségre Szekfű nem is volt rest visszatérő jelleggel rámutatni. „Évek óta nem olvasom el az olyan bírálatokat, sem a dicsérőket, sem a káromlókat, melyek nem szakember történéstől származnak. Az, aki egy egész szidalmazó könyvet írt ellenem, azt megelőzőleg két cikkben dicsért, s mint hallottam, Európa legjobb történésének nevezett el – én sem e dicsérő cikkeit, sem könyvét nem vettem soha kezembe. Mi is len-

⁶⁵ Vö. TILKOVSKY Loránt: A munkásosztály és a szocializmus helye Bajcsy-Zsilinszky nemzeti felfogásában és politikájában, II., *Múltunk*, 1991/1., 35–45. p.

⁶⁶ A kontextushoz L. az alábbi forrásközlés bevezető tanulmányát: BARTHA Ákos, „El voltam szánva a halálra”. Bajcsy-Zsilinszky Endre első börtönlevele (1944. március 25.), *ArchivNet*, 2018/1., <<http://www.archivnet.hu/el-voltam-szanva-a-halalra-bajcsy-zsilinszky-endre-elso-bortonlevele-1944-marcius-25>> (letöltve: 2018. 05. 17.).

⁶⁷ Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Bende Máriának, 1944. augusztus 4., OSZKK 28. fond., 182. (Szekfű 1945 utáni híres cikksorozatában csupán említés szintjén érintette az immáron pienesztálra emelt Bajcsy-Zsilinszkyt. Vö. SZEKFŰ Gyula: *Forradalom után*, szerk. GLATZ Ferenc, Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.)

⁶⁸ BARTHA Ákos: Közös nevező vagy egy kizsigerelt életmű? Bajcsy-Zsilinszky politikai emlékezetének első másfél évtizede, In: *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években*, szerk. HORVÁTH Gergely Krisztián, MTA BTK – NEB, Budapest, 2018, 145–184. p.

ne belőlem és munkabeosztásomból, ha olvasóim véleményeivel egyenként foglalkoznám!” – fogalmazott Bajcsy-Zsilinszkynek címezve, de – jellemző módon – Németh Lászlóra utalva.⁶⁹ Mint ebből a levélrészletből is érzékelhetjük, Szekfű Gyula ingerküszöbét a „laikusok” közül a *Kisebbségben* írója is alig érte el (legalábbis saját, forráskritikával fogadandó állítása szerint). Alighanem még kevésbé tekintette vitapartnernek az őt Némethhez hasonló szellemi alapállásból kritizáló, ám hozzá műveltség és intellektus dolgában nemigen mérhető ellenzéki politikust, aki ráadásul nem is a közös platformot sürgetve vetette papírra gondolatait. Ehhez a két szemponthoz kívánkozik harmadikként az a markáns alkati különbség, ami a visszahúzódó, introvertált Szekfű és a temperamentumos, heves vérmérsékletű Bajcsy-Zsilinszky között húzódott. A fentiekből fakadóan nem különösebben meglepő, hogy érdemi együttműködés nem alakult ki a korszak e két fontos közéleti szereplője között.

⁶⁹ Szekfű Gyula levele Bajcsy-Zsilinszky Endrének, 1942. május 30., MTAK KtRKgy Ms 10. 205., 1. f.